

واکاوی بایدها و نبایدهای اخلاقی فضای مجازی

محمد مهدی کریمی نیا^۱، اکرم جعفری^۲، فاطمه غفاری^۳، مجتبی انصاری مقدم^۴

^۱ استادیار و عضو هیأت علمی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم (نویسنده مسئول)

^۲ سطح سه (کارشناسی ارشد) حوزه علمیه خواهران، شهر دزفول استان خوزستان، پژوهشگر و استاد حوزه علمیه الزهرا (سلام الله علیها)

^۳ طلبه سطح دو (کارشناسی)، مدرسه علمیه الزهرا (سلام الله علیها)

^۴ دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه میبد، مدرّس دانشگاه و پژوهشگر

چکیده

در اثر مدرنیته شدن زندگی انسانی در عصر حاضر شاهد پیشرفت و گسترش وسایل ارتباطی مجازی و افزایش چشمگیر کاربران اینترنتی می باشیم. دسترسی سریع و آسان و متنوع بودن این وسایل ارتباطی باعث شده تا انسان ها برای انجام امور فردی، به خصوص در شرایط کنونی جامعه به خاطر محدودیت هایی که در اثر بیماری کرونا اعمال شده است به استفاده از این وسایل علاقه مند شوند و فضای مجازی به عنوان بخشی لاینفک وارد زندگی انسان امروزی شده است؛ اما انسان ها به خاطر مصون ماندن از آسیب ها و مخاطرات و اثرات منفی این فضا لازم است که دستورات اخلاقی این فضا را بشناسند تا با امنیت خاطر از مزایا و اثرات مثبت آن بهره مند شوند. عنوان این مقاله «بایدها و نبایدهای اخلاقی فضای مجازی» است. روش تحقیق آن توصیفی و مطالب آن به صورت کتابخانه ای و استفاده از اینترنت و نرم افزار جمع آوری شده است. در این مقاله به ضرورت وجود اخلاق در زندگی انسان از دیدگاه اندیشمندان اسلامی و غیر اسلامی، ضرورت وجود اخلاق در انسان با توجه آیات قرآن و لزوم وجود اخلاق در فضای مجازی پرداخته شده و در ادامه بایدها و نبایدهای اخلاقی فضای مجازی را بیان کرده است.

واژه های کلیدی: اخلاق، اینترنت، شایعه، شبهه، فضای مجازی

مقدمه

دین اسلام به عنوان برنامه ای کامل برای هدایت انسان ها در مسیر سعادت و رستگاری از سوی خداوند متعال بر آخرین فرستاده اش حضرت محمد بن عبدالله (صلی الله علیه و آله و سلم) نازل گردید. این دین مجموعه ای مدون و جامع از اعتقادات، اخلاقیات و احکام است. معارف و آموزه های این مجموعه به قدری غنی و عمیق و کاربردی است که انسان را از هر برنامه و مجموعه ای دیگر بی نیاز ساخته است. با توجه به گستردگی سه بخش اعتقادات، اخلاقیات و احکام در دین اسلام هر کدام از علما و اندیشمندان مسلمان به بررسی و تبیین یک بخش پرداخته اند تا تمامی لایه ها و زوایای پنهان این برنامه مدون را آشکار سازند تا بتوانند بهترین بهره و ثمره را از این مجموعه داشته باشند.

در این میان با توجه به اهمیت و جایگاه والایی که علم اخلاق در زندگی بشر دارد، علمای اخلاق نیز به تأسی از سایر اندیشمندان و متفکران در مباحث اخلاقی غوطه ور شده و به بررسی مباحث اخلاقی به صورت مفصل پرداختند و کتب بسیاری در این زمینه تألیف کردند. اما با پیشرفت تکنولوژی و ایجاد بسترهای مجازی در شبکه های اجتماعی در عصر حاضر مخصوصاً با وجود بیماری واگیردار کرونا، انسان ها ناچار شدند که برای انجام امور روزانه ی خویش و ارتباط با یکدیگر به فضای مجازی وارد شوند. فضایی که هیچ حد و مرزی نمی شناسد و بسیار پیچیده و عمیق و ناامن است اما نمی توان برای مصون ماندن از خطرات این بستر، دسترسی به آن را ممنوع و محدود کرد بلکه باید تدابیری اندیشید تا بتوان از منافع و اثرات مثبت آن به بهترین شکل بهره برد و این مهم نیازمند طرح مسائل اخلاقی در فضای مجازی است به همین خاطر نویسندگان به تألیف کتاب هایی در این زمینه پرداخته اند از جمله: کتاب اخلاق در فضای مجازی که مجموعه ای از ده مقاله درباره ی اخلاق در فضای مجازی و بررسی چالش ها و آسیب های این فضا است؛ و کتاب اخلاق در فضای مجازی نوشته حجت الاسلام پیمان آئینی و جلد هفتم کتب مجموعه شهروند هوشمند با عنوان اخلاق در فضای مجازی و کتاب چالشهای اخلاقی در عصر اطلاعات؛ جستاری در اخلاق اطلاعات، نوشته علیرضا ثقة الاسلامی.

مسأله اخلاق در فضای مجازی، مسأله ای است که اولویت پژوهش دارد و جای آن در مباحث دینی خالی است به همین خاطر محقق بر خود لازم دانسته است تا در این زمینه وارد شود و باید ها و نبایدهای اخلاقی را در فضای مجازی بررسی کند تا کاربران اینترنتی بتوانند با امنیت خاطر و رعایت اخلاق، وارد این فضاها شوند و از امکانات آن ها به بهترین شکل ممکن استفاده نمایند.

حال سوال اساسی که در اینجا مطرح می شود این است که بایدها و نبایدهای اخلاقی در فضای مجازی چه هستند؟

تعاریف لغوی و اصطلاحی

فضای مجازی

در مورد ترجمه تحت اللفظی کلمه (cyber) باید گفت ترجمه های صورت گرفته از لفظ (Cyber) دقیق نیست و هر چند بعضاً لفظ مجازی به عنوان معادل آن گرفته می شود اما چون (Cyber) بیانی از موضوعات واقعی و قابل مشاهده و لیکن غیر قابل لمس است نمی تواند بر لفظ مجاز که به موضوعات ذهنی و تصویری اشاره دارد، حمل شود.

فضای سایبر همان فضای مجازی و بیکرانی است که از طریق اتصال شبکه های رایانه ای به هم، هستی یافته است. یک سیستم آنلاین نمونه ای از فضای سایبر است که کاربران آن می توانند از رهگذر رایانه با یکدیگر ارتباط برقرار کنند. برخلاف فضای واقعی، در فضای سایبری نیاز به جابجایی های فیزیکی نیست و همه ی کنشها و واکنشها از طریق فشردن کلیدها یا حرکات موس صورت می گیرد. با توجه به بررسی سنجه های گوناگون از تعریف فضای سایبر می توان گفت که فضای سایبر،

«محیطی تشکیل یافته از سامانه ها و شبکه های ارتباطی متصل به هم است که قابلیت هر نوع رفتار متناسب با محیط مبادله داده، ذخیره و انتشار اطلاعات را دارد.»

اخلاق:

راغب اصفهانی گوید: «اخلاق جمع خُلُق است، ریشه ی خَلَق و خُلِق یکی است با این تفاوت که خَلَق مربوط به نیروهایی است که با بصیرت شناخته می شوند و خُلِق مربوط به شکل و چگونگی ظاهری و صورت هایی است که با چشم دریافت می شوند. گاهی نیز خلق از ماده ی (خلقه) به معنی نرمی و صاف بودن است»^۲

خُلُق را عبدالله شبر این گونه تعریف کرده است: «ماده ی خلق (خ ل ق) اگر با خاء مفتوح استعمال شود به معنای صورت ظاهری است و اگر با خاء مضموم استعمال شود به معنی صورت باطنی است؛ مثلاً وقتی می گوئیم فلانی خَلَق و خُلُقش نیکوست یعنی ظاهر و باطنی آراسته و زیبا دارد. صورت باطنی خُلُق انسان مانند صورت ظاهریش خَلَق، دارای هیئت و ترکیبی زشت یا زیبا است.

بنابراین خُلُق انسان همان هیئت و قیافه ی ثابت نفسانی است که به آسانی و بدون تفکر باعث صدور افعال انسان می شود، اگر افعالی که از این هیئت و قیافه ی ثابت نفسانی صادر می شود، شرعاً و عقلاً پسندیده باشند این هیئت را خُلُق نیکو می گویند و اگر زشت و ناپسند باشند خُلُق بد نامیده می شود.»^۳

علامه طباطبایی اخلاق را این گونه تعریف می نمایند: «علم اخلاق فنی است که از ملکات انسانی مربوط به نیروهای نباتی و حیوانی و انسانی بحث می کند و فضایل ملکات را از رذایل آنها جدا و ممتاز می سازد تا انسان بتواند به واسطه ی تجلی و اتصاف به فضایل اخلاقی، سعادت علمی خود را تکمیل کند و در نتیجه، افعال و رفتاری داشته باشد که موجب ستایش عموم و مدح جامعه ی انسانی گردد. البته آنچه به عنوان هدف علم اخلاق ذکر شد به عقیده ی علمای اخلاق یونان بوده است ولی از نظر ما هدف اخلاق اسلامی «اِتِّغَاء وجه الله» رسیدن به رضایت خداوندی است نه رسیدن به مدح و ثنای اجتماعی و نه حتی صرف رسیدن به فضیلت و کمال انسانی.»^۴

انواع اخلاق

علمای اخلاق، اخلاق را براساس مبانی مختلفی تقسیم بندی کرده اند که یکی از این تقسیم بندی ها اخلاق فردی و اجتماعی است. مباحثی مانند ایثار، اخلاص احترام به دیگران و ... در اخلاق اجتماعی وجود دارد.

اخلاق اجتماعی یکی از شاخه های اصلی علم اخلاق در عصر حاضر بشمار می رود که در دوره های قبل و دنیای غرب چندان مورد توجه قرار نمی گرفت. شاید بتوان گفت اولین کسی که این عنوان اخلاقی را به صراحت در تقسیم بندی خود به کار برده، عبدالله دراز است که در کتاب خود اخلاق را به اخلاق فردی، اخلاق خانواده، اخلاق اجتماعی، اخلاق دولتمردان

^۱ merajlaw.com . مجله حقوقی معراج، ۵ فوریه ۲۰۱۸، تاریخ بازبینی در ۱۳ اوت ۲۰۲۰، سایت

۲. راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن، ص ۲۹۷.

۳. شبر، الاخلاق، ص ۳۱.

۴. طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱، ص ۳۷۳.

و اخلاق دینی تقسیم کرده است.^۵ اما عنوان اخلاق اجتماعی هم تقسیم بندی هایی دارد: اخلاق پزشکی، اخلاق روانشناسی، اخلاق سیاست، و..... گمان می شود بتوان اخلاق فضای مجازی را نیز در زیر مجموعه ی اخلاق اجتماعی قرار داد.

علت نیاز بشر به علم اخلاق

نکته ای که توجه به آن بسیار ضروری و مهم است این است که چرا بشر به علم اخلاق نیاز دارد؟ شهید مطهری این نیاز را با توجه به ساختار وجودی انسان این چنین بیان می نمایند: «این خودش یک داستانی دارد، یک فصلی است و مربوط به ساختمان بشر می باشد و آن اینکه بشر گویی از لحاظ غریزه، ناقص آفریده شده است، یعنی چه ناقص آفریده شده؟ در خلقت که چیزی ناقص آفریده نشده است؟ مقصود این است که هر حیوانی از لحاظ غریزه و صفات طبیعی، متناسب با زندگی خودش در طبیعت مجهز شده است. ولی خدای تبارک و تعالی بشر را طوری آفریده (وَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ ضَعِيفًا)^۶ که با اینکه استعداد او از لحاظ ترقی و تکامل از هر حیوانی بیشتر است؛ ولی از لحاظ غریزه و صفات اولیه طبیعی که برایش لازم و ضروری است؛ بسیار ناقص و ضعیف می باشد و گویی در خود طبیعت بشر این استعداد را قرار داده است که بشر برای خودش آن روش تربیتی و آن خلقی را که لازم است انتخاب و اختیار کند. معلمان و مربیان بیایند و این نقصی را که به نظر می رسد در طبیعت هست تکمیل و تمیم کنند؛ این خودش داستانی است. جمله ای که رسول اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمود: (بُعِثْتُ لِلْإِنْسَانِ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ) همین است. من مبعوث شده ام برای تکمیل و تمیم خلق های فاضل، یعنی صفات اکتسابی را که بشر برای سعادت خودش لازم دارد؛ تکمیل بکنم و به او ارزانی بدارم. انسانیت انسان جز این مسیری ندارد که ابتدا انسان در طبیعت آن طور آفریده شود بعد دستگاه های تربیتی و اخلاقی بیایند و آن نقص و ضعف را برطرف کنند و بشر به قدرت اندیشه و اراده ی خودش به کمال خویش برسد. بنابراین انسان، احتیاج به یک سیستم اخلاقی دارد.»^۷

برتراند راسل فیلسوف انگلیسی نیز درباره ی نیاز انسان به یک سیستم اخلاقی چنین بیان می نماید: «افراد بشر تندخو، شهوتران، لجوج و تا حدی دیوانه هستند به علت دیوانگی هایشان بر خود و دیگران مصیبت هایی وارد می کنند که ممکن است منتج به بدبختی های هولناکی شود؛ اما با اینکه زندگی توأم با احساسات خطرناک است ولی اگر بخواهیم زندگی بشر لطف خود را از دست ندهد احساسات هم باید حفظ شود. میان دو قطی احساسات و کنترل آن تضادی وجود دارد و از همین تضاد درونی بشر است که احتیاج به اخلاق احساس می شود.»^۸

عباس محفوظی نیز ضرورت علم اخلاق را از سه جنبه ی آرامش روانی فردی، آرامش اجتماعی و رسیدن به کمال مطلوب الهی برای انسان لازم و ضروری می داند و این سه جنبه را این گونه توضیح می دهند: «از جنبه فردی و آرامش روانی، ضرورت اخلاق از آن روست که روح ما را سالم می سازد و بهترین شیوه ی زندگی فرد را تعلیم می دهد. اخلاق رذیلت ها را به ما معرفی می کند و راه پرهیز از آن را به ما نشان می دهد هم چنین فضائل را به ما می شناساند و راه به دست آوردن آن را معین می کند.

۵. ر.ک به دراز، دستور الاخلاق فی القرآن، ص ۸۳۷

۶. نساء: ۲۸.

۷. مطهری، مجموعه آثار، ج ۲۲، صص ۶۷۰-۶۷۱.

۸. سیاست در جامعه، ص ۱۸. راسل، اخلاق

جنبه ی دیگر اخلاق، بُعد اجتماعی آن است یعنی اگر انسان به قواعد و احکام اخلاقی پایبند باشد نه تنها خودش احساس آرامش می کند؛ بلکه اجتماع هم از کردارها و رفتارهای پسندیده ی او احساس آرامش می کند. جنبه ی دیگر ضرورت اخلاق، پرورش استعدادها و شکوفا شدن آن ها برای رسیدن به کمالات نهایی است یعنی انسان مسلمان با اخلاص و عمل صالح، فقط به این انگیزه که خداوند متعال را خشنود سازد به کارهای اخلاقی دست می زند و چه لذتی بالاتر از خشنودی خدا و لقا و دیدار اوست. اساساً انسان برای همین هدف آفریده شده است تا با آگاهی و عمل صالح و استمرار در کردارهای اخلاقی به خدا برسد.

از جنبه ی دیگر، تربیت های اخلاقی از آن جا ضرورت می یابد که معمولاً میان خواسته ها و امیال متعدد مادی انسان و نیازهای اخلاقی و معنوی او تعارض صورت می گیرد؛ لذا انسان در میان این تعارض ها مجبور به انتخاب می شود لذا تربیت اخلاقی انسان امری ضروری می نماید تا در این انتخاب آنچه به نفع سعادت و رستگاری واقعی و الهی اوست برگزیند. اگر تربیت اخلاقی انسان جدی گرفته نشود در کشاکش دائمی میان ارزش های اخلاقی و تمایلات حیوانی، غالباً تمایلات حیوانی بر جنبه های اخلاقی می چرید و آن ها را از میدان خارج می سازد و همین از میدان بدر شدن، سقوط به جهنم و عذاب ابدی را در پی خواهد داشت.

ضرورت اخلاق و تربیت های اخلاقی را از این زاویه هم می توان بررسی کرد که نتایج و دست آوردهای همه ی علوم، اینک در اختیار انسان است؛ حال اگر انسان از تربیت اخلاقی، روحی و معنوی برخوردار نباشد از این دست آوردهای علوم نیز نمی تواند در جهت سعادت حقیقی و کمال واقعی خود بهره مند شود.^۹

ضرورت اخلاق در زندگی بشر از دیدگاه قرآن

از نظر قرآن واجب مؤکد است که باید درخت رذالت را از دل کند و درخت فضیلت را به جای آن غرس کرد. سوره ی شمس یک سوره ی منحصر به فرد در قرآن است که خداوند پس از یازده قسم با چند تأکید فرموده است «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا * وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا» رستگاری فقط و فقط مال کسی است که مهذب باشد و شقی و بی بهره حتماً آن کسی است که صفت زذیله ای بر دل او حکمفرما باشد.

قرآن شریف قریب هفت هزار آیه دارد. دو ثلث قرآن شریف مستقیم یا غیر مستقیم مربوط به اخلاق و تهذیب نفس است. داستان های قرآن همه و همه مربوط به اخلاق است. حضرت امام (رضوان الله علیه) عقیده داشتند و بارها می فرمودند که همه ی آیات قرآن رنگ اخلاقی دارد. ایشان می فرمودند: اگر با این عینک وارد قرآن شوید می بینید که آیه ای نیست که مربوط به اخلاق نباشد و قرآن کتاب اخلاق است گرچه همه چیز دارد و کارخانه ی آدم سازی است ولو این که همه ی علوم در آن موجود است.

چرا قرآن شریف این مقدار راجع به اخلاق تأکید دارد؟ چرا قرآن بعثت همه ی انبیا را مربوط به اخلاق می داند؟ پاسخ این است که هدف از بعثت همه ی انبیاء ساختن انسان هاست: «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ» همه ی

۹. محفوظی، اخلاق اسلامی، خلاصه صص ۳۵-۳۷.

۱۰-۹. شمس.

۱۵. حدید.

پیامبران آمدند در حالی که قوه ی مقننه مال آنها بود، قوه ی قضائیه مال آنها بود و قوه ی مجریه مال آنها بود. برای چه آمدند؟ (لَيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ) در خصوص پیغمبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) این مضمون در قرآن کریم تکرار شده که او برای پرورش و آموزش آمده است، آن جا که می فرماید: «هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ»^{۱۲} پیامبر با معجزه ی قرآن آمده است برای این که مردم را تزکیه کند و برای این که سطح معلومات را بالا ببرد.

دنیای امروز می گوید: «آموزش و پرورش» اما قرآن به طور مکرر می فرماید: «پرورش و آموزش» یعنی علم منهای تهذیب جز وبال و سختی و بدبختی برای خود انسان و برای جامعه اش چیزی ندارد پس باید گفت: «پرورش و آموزش»^{۱۳}.

ضرورت رعایت اخلاق در فضای مجازی

با توجه به رشد روز افزون کاربران اینترنتی و وجود برنامه های متنوع برای برقراری ارتباط با دیگران در سراسر جهان، سردمداران غربی از این ویژگی های فضای مجازی برای گمراه کردن مردم به صورت تدریجی به خوبی استفاده می کنند تا باعث سقوط و افول فرهنگ و سنت های اصیل جوامع بشری شوند و فرهنگ و عادات غلط و غیر اخلاقی را جایگزین آنها نمایند و این مسأله در تهاجم فرهنگی کاملاً مشهود و آشکار است.

از طرفی دیگر دسترسی سریع و آسان به این فضای پیچیده و گسترده باعث شده است که افراد بدون هیچ گونه محدودیتی به راحتی وارد این فضای ناامن شوند و از خطرات و اثرات منفی نهفته در دل آن غافل بمانند. به همین دلیل هم مقام معظم رهبری درباره وضعیت اینترنت چنین بیان نمودند: «اینترنت یکی از نعم بزرگ الهی است اما در عین حال یک نعمت بزرگ هم هست؛ یعنی یک چاقوی دو دم و خطرناک. اینترنت الان مثل یک جریان افسار گسیخته است. این مثل آن است که کسی یک سگ وحشی را بیاورد؛ بگویند: قلاده اش کو؟ بگوید: سفارش کرده ایم آهنگر قلاده را بسازد.»^{۱۴}

پس برای مصون ماندن از خطرات و ناهنجاری های اخلاقی در فضای مجازی لازم است بایدها و نبایدهای اخلاقی در این فضا را بشناسیم تا بتوان از ویژگی های منحصر به فرد و اثرات مثبت آن به خوبی استفاده نمود. به همین خاطر در ادامه با توجه به ضرورت رعایت اخلاق در فضای مجازی ابتدا به بیان بایدهای اخلاقی و در ادامه نبایدهای اخلاقی در فضای مجازی می پردازیم:

۱. بایدهای اخلاقی در فضای مجازی

۱-۱. خدا را حاضر و ناظر دانستن

۱۲. جمعه: ۱۲.

۱۳. ولایتی و مظاهری، تهذیب نفس از دیدگاه قرآن به ضمیمه ی تحلیلی بر نظم نوین جهانی، خلاصه صص ۷-۹.

۱۴. دهقان حسام پور، وظیفه و نقش روحانیت در فضای مجازی از دیدگاه رهبر معظم انقلاب، تاریخ انتشار ۳ شهریور ۱۳۹۷، تاریخ بازبینی ۱۴.

hawzah.net، شهریور ۱۳۹۹، سایت

مؤمن با ناظر و حاضر دیدن خداوند خود را همواره در منظر و محضر او می بیند و همه ی توان خویش را به کار می گیرد که در پیشگاه مقدس ربوبی مرتکب خلاقی نگردد. رسیدن به چنین مقامی کاری سخت و دشوار است و عزم و همت مردانه می طلبد و به تمرین بسیار نیازمند است. امام باقر (علیه السلام) در این باره می فرماید: «یکی از سخت ترین کارهای بندگان، ذکر خدا در هر حال است و آن چنین است که هنگام آهنگ معصیت، یاد خدا میان او و گناه فاصله می اندازد و این تفسیر کلام خداست که می فرماید:

«إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ»^{۱۵} آنان که تقوا پیشه کردند هرگاه گرفتار وسوسه های شیطان شوند به یاد خدا می افتند و بینا می گردند.^{۱۶}

فضای مجازی در واقع امتداد فضای واقعی است؛ پس انسان ها در این فضا نیز باید حضور خداوند را فراموش نکنند و با ناظر دانستن خداوند اخلاقیات را در این فضا رعایت نمایند.

۲-۱. امر به معروف و نهی از منکر

انسان موجودی اجتماعی است و سرنوشتش با سرنوشت جامعه ای که در آن زندگی می کند ارتباط دارد. سود و زیان کارهایی که از انسان سر می زند، هم به خود او باز می گردد و هم جامعه را متأثر می کند. علاوه بر این اعمال دیگران نیز در زندگی انسان خالی از تأثیر نیست. از این رو همان گونه که انسان در قبال اعمال و رفتار خود مسئولیت دارد در برابر عملکرد افراد جامعه ای که در آن زندگی می کند؛ نیز مسئول است در بینش اسلامی یک فرد مسلمان باید پا به پای اصلاح نفس خود در جهت اصلاح دیگران نیز بکوشد. بی توجهی نسبت به اعمال و سرنوشت دیگران، در واقع بی اعتنائی به سرنوشت خویشتن است و اگر فساد، گناه، فحشا، منکر و انحراف در جامعه شیوع یابد، آثار نامطلوب آن دامنگیر همه ی افراد خواهد شد و حتی مؤمنان و پارسایان نیز از شعله ی آن در امان نخواهند ماند.

اسلام از پیروان خود می خواهد که خود را در برابر جامعه متعهد بدانند و با مشاهده ی ستم و گناه ساکت نمانند بلکه همواره دیگران را به خوبی ها امر کنند و از بدی ها بازدارند. تأکیدهای مکرر قرآن کریم در خصوص امر به معروف و نهی از منکر بیانگر ضرورت و اهمیتی است که اسلام برای سالم سازی محیط اجتماع و مبارزه با عوامل فساد و گناه قائل است.^{۱۷} اهمیت امر به معروف و نهی از منکر در مورد فضای مجازی نیز صدق می کند؛ چرا که نباید در مورد هنجارشکنی ها و بی اخلاقی های این فضا سکوت کنیم و به بهانه ی مجازی بودن نسبت به منکرهای آن چشم پوشی و اعماض کنیم.

۳-۱. انتشار معارف و عقاید اسلامی

آیت الله سبحانی درباره ی تأثیر اینترنت در اخلاق و عقاید جامعه چنین بیان می نمایند: «پدیده ی اینترنت، رسانه ی بسیار نافع و سودمندی است که افکار انسان ها را به سرعت در تمام جهان منعکس می سازد و ما این صنعت قرن بیست و یک را به پدیدآورندگان آن تبریک می گوئیم. نکته ی مهم، جنبه ی محتوایی این پدیده است که سالم و سازنده باشد و به تحکیم

۱. اعراف: ۴۰۱.

۲. الهامی نیا، اخلاق عملی، ص ۴۵.

۳. سروش، امر به معروف و نهی از منکر، صص ۱۳-۱۴.

مبانی رفتاری و عقایدی بپردازد. ولی اگر فردی به بهانه ی آزادی قلم و فکر، اندیشه ای را مطرح کند که جامعه را به سوی الحاد و دوری از ارزش ها بکشانند، مسلماً مضر و ویرانگر خواهد بود.

اصولاً مسائلی که در این رسانه - مانند هر رسانه دیگر - مطرح می شود بر دو گونه است:

۱. گاهی فکری را مطرح می نماید که صددرصد جنبه علمی دارد و با سلوک انسان ها و اندیشه های دینی آن پیوندی ندارد. مسلماً طرح چنین فکری بلامانع است. این، مخاطبان آن اندیشه اند که درباره ی درستی و نادرستی آن، داوری می نمایند.

۲. گاهی اندیشه ای را مطرح می نماید که ارزش های اخلاقی و اعتقادی را متزلزل می سازد و با مبانی فکری میلیاردها انسان، صددرصد در تعارض می باشد. این نوع نظریه پردازی فقط باید در میان نخبگان و محافل علمی مطرح گردد تا شایستگان به تحلیل و نقد آن بپردازند، نه در رسانه های همگانی. و چون نخبگان در برابر این شبهات مصونیت دارند، طبعاً اثر گذار نخواهد بود.^{۱۸}

آیت الله خامنه ای (حفظه الله) نیز درباره ی تأثیر فضای مجازی چنین بیان می نمایند: «این فضای مجازی امروز از فضای حقیقی زندگی ما چند برابر بزرگ تر شده؛ بعضی ها اصلاً در فضای مجازی تنفس میکنند؛ اصلاً آنجا تنفس میکنند، زندگی شان در فضای مجازی است. جوانان هم سروکار دارند با فضای مجازی، با انواع و اقسام چیزها و کارها، با برنامه های علمی اش، با اینترنتش، با شبکه های اجتماعی اش، با مبادلات و امثال اینها سروکار دارند؛ خب، اینجا لغزشگاه است. هیچ کس نمی گوید آقا جاده نکش. اگر شما در یک منطقه ای جاده ای لازم دارید، خیلی خب، جاده بکش، جاده ای اتوبان هم بکش اما مواظب باش! آنجایی که ریزش کوه محتمل است، آنجا محاسبه ی لازم را بکنید. ما به دستگاه های ارتباطی خودمان، به مجموعه ی وزارت ارتباطات و شورای عالی مجازی - که بنده از آن هم گله دارم - سفارشان این است. ما نمیگوییم این راه را ببندید؛ نه، اینکه بی عقلی است. یک کسانی نشسته اند، فکر کرده اند، یک راهی باز کرده اند به عنوان این فضای مجازی و به قول خودشان سایبری؛ خیلی خب، از این استفاده کنید منتها استفاده ی درست بکنید؛ دیگران دارند استفاده ی درست میکنند؛ بعضی از کشورها طبق فرهنگ خودشان این دستگاه ها را قبضه کرده اند. ما چرا نمیکنیم؟ چرا حواسمان نیست؟ چرا رها میکنیم این فضای غیرقابل کنترل و غیرمنضبط را؟^{۱۹}

ایشان در جای دیگری نیز خطاب به مسئولین حوزه های علمیه چنین بیان می نمایند: «امروز وظایف حوزه های علمیه با گذشته تفاوت های زیادی کرده است. حوزه ی علمیه فقط برای اقامه ی جماعت نیست. منبر رفتن به صورت سنتی هم اگر محتوای عالی و پُر مغزی نداشته باشد، کافی نیست. امروز شما ببینید وسایل تبلیغ در دنیا چقدر متنوع شده؛ این طرف دنیا یک نفر جوان پای یک دستگاه کوچک مینشیند و افکار، تصورات، تخیلات، پیشنهادهای فکری و پیشنهادهای عملی را از سوی هر کسی - بلکه هر ناکسی - از آن طرف دنیا دریافت میکند. امروز اینترنت و ماهواره و وسایل ارتباطی بسیار متنوع وجود دارد و حرف، آسان به همه جای دنیا میرسد. میدان افکار مردم و مؤمنین، عرصه ی کارزار تفکرات گوناگون است. امروز ما در یک میدان جنگ و کارزار حقیقی فکری قرار داریم. این کارزار فکری به هیچ وجه به زیان ما نیست؛ به سود ماست. اگر وارد این میدان بشویم و آنچه را که نیاز ماست - از مهمات تفکر اسلامی و انبارهای معارف الهی و اسلامی - بیرون بکشیم و صرف

. سبحانی، پدیده اینترنت و تأثیر آن در اخلاق و عقاید جامع، تاریخ انتشار ۲۸ اردیبهشت ۱۳۹۴، پایگاه اطلاع رسانی مراجع شیعه، تاریخ^{۱۸}

marjaema.net بازبینی ۱ شهریور ۱۳۹۹، سایت

khamenei.ir. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار معلمان و فرهنگیان، در ۱۳ اردیبهشت ۱۳۹۵. تاریخ بازبینی ۲۵ مرداد ۱۳۹۹، سایت^{۱۹}

کنیم، قطعاً بُرد با ماست؛ لیکن مسأله این است که ما باید این کار را بکنیم.^{۲۰}

در جایی دیگر نیز در جهت انتشار معارف و عقاید اسلامی چنین بیان می نمایند: «می توان از عرصه ی فضای مجازی حداکثر منافع را [کسب کرد]؛ همان کاری که دشمن میکند، شما [هم] میتوانید بکنید در جهت عکس. [یعنی] مفاهیم اسلامی و معارف اسلامی را پخش کنید بدون هیچ مانع و رادعی»^{۲۱}.

۱-۴. فرهنگ سازی و آگاه سازی در جهت استفاده ی صحیح و کاربردی از فضای مجازی

باید اذعان نمود در عصر جدید این وسایل ارتباط جمعی هستند که بیشترین تأثیر را بر مردم گذاشته و نقش مهمی در فرهنگ سازی دارند اکنون محصولات فرهنگی به راحتی از طریق وسایل ارتباط جمعی در دسترس همگان قرار می گیرد. در جامعه ی ایرانی کم تر کسی یافت می شود که روزانه با هیچ یک از وسایل ارتباط جمعی برخورد نداشته باشد. با توجه به مزایا و مضراتی که این ابزارها دارند می توانیم این ابزار الکترونیکی را در خدمت اهداف و برنامه های خویش قرار دهیم یعنی می توان آنها را کنترل و هدایت نمود. حال که رسانه ها بی محابا در درونی ترین، تنهاترین و خلوت ترین محفل و زندگی شخصی افراد وارد شده، با انتشار مسائلی می کوشند اثرات ویرانی را بر جامعه ی انسانی تحمیل کنند؛ چرا ما نیاییم با برنامه ریزی، با آگاه سازی، با فرهنگ سازی، به نوعی این وسایل را در کنترل رشد فرهنگ دینی قرار دهیم؟

مثلاً در خصوص اینترنت باید جوانان و نوجوانان را با طریقه ی استفاده ی صحیح و مفید آن آگاه سازیم، ما از طریق اینترنت می توانیم با نیازهای فکری و فرهنگی جهان آشنا شویم، می توانیم با مردم جهان ارتباط برقرار کرده و نظرات خود، فرهنگ دینی خود را به راحتی در اختیار آنان قرار دهیم. چرا که در سرتاسر جهان انسان های زیادی هستند که از فرهنگ منحط غرب خسته شده اند و تشنه ی شنیده پیام های حیات بخش اسلام هستند.^{۲۲}

یکی از خصوصیات ممتاز دیگر امروز، آماده بودن وسایل رساندن پیام است؛ همین فضای مجازی که این برادرمان به تفصیل و خیلی خوب بیان کردند و تعبیر خوبی است که ایشان کرد و به ذهن بنده هم اتفاقاً همین تعبیر قبلاً رسیده بود که «اسمش فضای مجازی است درحالی که واقعاً فضای حقیقی است». یعنی این فضا درون زندگی بسیاری از مردم حضور دارد. خب همین فضای مجازی یک ابزار است؛ یک ابزار بسیار کارآمد برای اینکه شما بتوانید پیامتان را به اقصی نقاط دنیا برسانید، به گوش همه برسانید. این [امکان] دیروز نبود، امروز هست. یکی از امتیازات این است.^{۲۳}

. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از روحانیون استان کرمان در ۱۱ اردیبهشت ۱۳۸۴. تاریخ بازبینی همانا.

. بیانات مقام معظم رهبری در اولین جلسه درس خارج فقه در ۱۶ شهریور ۱۳۹۵. تاریخ بازبینی همانا.

. نگارش، راههای تقویت باورهای دینی پاسداران و خانواده ها، خلاصه صص ۱۷۹-۱۸۰.

. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار طلاب حوزه های علمیه استان تهران، ۶ شهریور ۱۳۹۶، تاریخ بازبینی ۲۵ مرداد ۱۳۹۹، سایت

۵-۱. حفظ آبروی دیگران

خداوند متعال در قرآن کریم برای حفظ آبرو و حیثیت مؤمنان اهمیت ویژه ای قائل شده است. از این رو تحریم پاره ای از گناهان مانند غیبت، تجسس بیجا، تهمت، بازگویی عیب دیگران مسخره کردن و بدزبانی به دلیل حفظ آبروی مؤمنان است.

یکی از گناهان کبیره ریختن آبروی مؤمن است خواه با مسخره کردن باشد، و خواه با عیب جویی، بدگویی و افشاگری اسرار و عیوب و باشد. که متأسفانه در جامعه کنونی و در فضای مجازی بسیار رایج شده است.

دقت در آیات و روایات نشان می دهد که خداوند توجه بسیاری به حرمت مؤمنان داشته تا جایی که هر چیزی که زمینه ی ریختن آبروی مؤمن می شود به صراحت به آن اشاره شده و از آن نهی شده است. متأسفانه در فضای مجازی چیزی که نزد برخی ها ارزش ندارد همین آبروی مسلمانان است که آن را خیلی راحت مورد تاخت و تاز قرار می دهند و خود و دیگران را گرفتار عذاب الهی می کنند.

آیت الله خامنه ای (حفظه الله) درباره ی حفظ آبروی دیگران در فضای مجازی چنین بیان می نمایند: «الان در فضای مجازی معمول شده، کار عادی و رایجی است که به همدیگر بدگویی کنند، این به آن، آن به این تهمت بزنند، یک ضعف کوچک را بزرگ کنند، آبروی مؤمن را ببرند که معلوم هم نباشد چه کسی است؛ خب خیلی چیز بدی است. در بین جوانهای ما یک چنین چیزهایی وجود دارد که باید جلوی گرفتار شدن؛ این با تربیت معنوی ممکن است.»^{۲۴}

۱-۶. رعایت ادب و حیا در فضای مجازی

آیت الله خامنه ای (حفظه الله) درباره ی اهمیت وجود ادب و حیا در فضای مجازی چنین بیان می نمایند: «خیلی از شما [معلمان] قاعدتاً با فضای مجازی آشنایید؛ واقعاً در فضای مجازی ادب رعایت میشود؟ حیا رعایت میشود؟ خب نمیشود دیگر؛ یا در بخش مهمی [رعایت] نمیشود. اینها را باید رشد داد.^{۲۵} ذکر جایی دیگر چنین بیان می نمایند: «این رسانه های الکترونیکی و اینترنتی متأسفانه موجب شده است که افراد بی محابا علیه یکدیگر حرف بزنند، بد بگویند. باید از طرف مسئولین کشور برای این هم یک جوری تدبیر بشود. ولی عمده این است که خود ما مردم، خودمان را مقید کنیم به اخلاق اسلامی؛ خودمان را مقید کنیم به قانون. حالا این حرف من بهانه ای نشود برای اینکه یک عده ای برونند جوانهای انقلابی را به عنوان جوانهای تند، مورد ملامت و شماتت قرار بدهند؛ نه، من همه ی جوانهای غیور کشور را، جوانهای مؤمن انقلابی کشور را فرزندان خودم میدانم و پشت سر آنها قرار میگیرم؛ من از جوانان انقلابی و مؤمن و غیور حمایت میکنم؛ منتها همه را توصیه میکنم به این که در رفتار خود، با اخلاق اسلامی رفتار کنند؛ قانون را مراعات کنند. همه باید قانون را مراعات کنند. تجسم انقلاب در قانون جمهوری اسلامی است.»^{۲۶}

۷-۱. پاسخ به شبهات

آیت الله خامنه ای درباره ی لزوم پاسخ به شبهات در فضای مجازی چنین بیان می نمایند: «امروز دشمن از همه ی روش ها استفاده میکند. من دیروز در جمع جوان ها میگویم که امروز صدها سایت اصلی و هزاران سایت فرعی در اینترنت

۲۴. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از استادان، نخبگان و پژوهشگران دانشگاهها ۲۰ خرداد ۱۳۹۷، تاریخ بازبینی همان^{۲۴}.

۲۵. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار معلمان و فرهنگیان، ۱۳ اردیبهشت ۱۳۹۵، تاریخ بازبینی همان^{۲۵}.

۲۶. بیانات مقام معظم رهبری در حرم رضوی در آغاز سال ۱۴۰۱ فروردین ۱۳۹۱، تاریخ بازبینی همان^{۲۶}.

وجود دارد که هدف عمده‌شان این است که تفکرات اسلامی و بخصوص تفکرات شیعی را مورد تهاجم قرار دهند. تهاجم هم تهاجم استدلالی نیست؛ از روشهای تخریبی و از روشهای روانشناسانه و غیره استفاده میکنند. همه اینها پاسخ دارد؛ پاسخهای هم مشکل نیست؛ بایستی از این وسایل استفاده کرد. باید از آنچه که در اختیار داریم، حداکثر استفاده را بکنیم. ما نه از صدا و سیمایمان، نه از مطبوعاتمان، چنان که باید و شاید، استفاده نمیکنیم. این ضعف های ماست؛ این ضعف ها را بایستی کم کنیم. باید روز به روز نقاط ضعف را کم و نقاط قوت را زیاد کرد؛ و این ممکن است.^{۲۷}

ایشان مفهوم هدایت دینی را «تبیین اندیشه‌های ناب اسلامی» خواندند و با اشاره به تأثیر فضای مجازی بر افزایش شبهات دینی و وجود انگیزه‌های سیاسی برای تزریق افکار منحرف و غلط در ذهن جوانان تأکید کردند: این میدان، میدان واقعی جنگ است و روحانیون و طلاب باید مسلح و آماده، وارد عرصه‌ی مقابله با شبهات و تفکرات غلط و انحرافی شوند.^{۲۸}

ایشان مهم ترین وظیفه ی روحانیت را پاسخ به شبهات دینی در فضای مجازی دانسته و چنین بیان می نمایند: «امروز فضای مجازی یک صحرای بی‌پایانی است که از همه طرفش میشود حرکت کرد؛ دیگر مثل سابق نیست که شما بخواهید یک مطلبی را بیان کنید، ناچار باشید روی کاغذ بنویسید، آن را پلی‌کپی کنید یا فتوکپی کنید ده نسخه، صد نسخه، دوستان نسخه؛ این جوری نیست. هر یک نفری که بتواند با رایانه کار بکند یک رسانه است. می‌نشینند پخش میکنند شبهات را، حرف ها را، جوان های مؤمن را، جوان های سالم را همراه میکنند. اینها را باید شناخت. چه کسی بایستی بیاید وسط میدان و سینه سپر کند و مانع بشود از گمراهی جوانان؟ چه کسی باید مانع بشود از اقدام دشمن برای انحراف ذهن جوانان؟ جامعه‌ی علمی و مذهبی، یعنی روحانیت، اولین وظیفه‌اش این است؛ مهم‌ترین وظیفه‌اش این است.»^{۲۹}

۸-۱. ایجاد وحدت و همدلی

آیت الله خامنه ای (حفظه الله) لزوم حفظ وحدت و دوری از تفرقه در فضای مجازی را چنین بیان می نمایند: «یک مسئله‌ی مهم دیگر هم مسئله‌ی وحدتِ آحاد مردم -وحدت ملی و وحدت اجتماعی مردم- است. متأسفانه امروز در فضای عمومی، در فضاهای مجازی، توهین به یکدیگر، اهانت به یکدیگر، تهمت زدن به یکدیگر از سوی جمعی رایج شده است؛ البته این جمع، مسلماً جمع زیادی نیستند؛ لکن کارشان به کشور و به فضای عمومی کشور صدمه میزند؛ بعضی از اینها گناه کبیره است. بایستی روح وحدت و روح اهتمام [باشد]؛ پرداختن به یکدیگر را بگذارند برای یک‌وقت دیگر؛ امروز که دشمن در مقابل کشور ایستاده است، همه با هم دست به دست هم بدهند، متحد باشند، در یک جهت کار کنند برای استقلال و عظمت کشور.»^{۳۰}

رسانه‌ها خیلی نقش دارند در این که وحدت ایجاد کنند یا اختلاف ایجاد کنند. امروز با گسترش مراکز و پایگاه‌های اطلاع‌رسانی و خبری و اینترنتی، حرف از هر زبانی، از هر حنجره‌ای در بیاید، به گوش همه میرسد. خیلی ها هم رعایت

۲۷. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۲۷ بهمن ۱۳۷۹، تاریخ بازبینی همان: ^{۲۷}

۲۸. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار مدیران، مدرسان و طلاب حوزه های علمیه استان تهران با رهبر انقلاب، ۲۵ اردیبهشت ۱۳۹۵، تاریخ بازبینی همان: ^{۲۸}

۲۹. بیانات مقام معظم رهبری در اولین جلسه درس خارج فقه در سال تحصیلی جدید، ۱۶ شهریور ۱۳۹۵، تاریخ بازبینی همان: ^{۲۹}

۳۰. بیانات مقام معظم رهبری در خطبه های نماز عید فطر، ۲۵ خرداد ۱۳۹۷، تاریخ بازبینی همان: ^{۳۰}

نمیکنند. آن کسانی که مسئولند، چه در دولت، چه در بیرون دولت، باید خیلی اهتمام بورزند به این که این آزادی ای که نظام اسلامی به بیان حقائق داده، در جهت درستی به کار بیفتد؛ در جهت ایجاد نشاط کار، امید، همدلی و همبستگی.^{۳۱}

معصومه نصیری برخی دیگر از بایدهای اخلاقی در فضای مجازی را چنین بیان می نماید:

«- در برقراری ارتباطات عاطفی، به ویژه با جنس مخالف باید از تحریک عواطف و احساسات مخاطبان گرفتار و وامانده اجتناب کرده و آنان را به مراجع یا افراد ذیصلاح و متخصص ارجاع دهیم.

- باید از انتشار هر گونه مطلبی که شائبه ی افتراء، تهمت، غیبت و منکری در این فضا است بشدت احتراز کنیم.

- باید از انتشار هرزناسمه و تصاویر مستهجن و خشونت بار و تشویش کننده اجتناب کنیم.

- باید از نشر هرگونه مطلب بدون نقل منبع یا تصویر بدون کسب اجازه از افراد ذی حق (حتی فرزندانمان) پرهیز کنیم.»^{۳۲}

۲. نبایدهای اخلاقی در فضای مجازی

۲-۱. رواج اباحه گری و قبح شکنی گناهان

شکسته شدن قبح گناه در جامعه به این معناست که زشتی و بدی ناشی از عمل گناه از بین برود و برای مردم به امری عادی تبدیل شود. از مهم ترین سفارشات دین اسلام ایجاد مانع به منظور جلوگیری از شکسته شدن قبح گناه است. بدین معنا که زشتی عمل همواره باقی بوده و مورد نهی اجتماع قرار بگیرد، چرا که پلیدی گناه در نظر عامه ی مردم و حفظ ظاهر جامعه از آلودگی ها خود سد بزرگی در برابر فساد است و بدیهی ترین نتیجه ی از بین رفتن قبح گناه، پدید آمدن بحران های مختلف در ابعاد گوناگون است که نه تنها فرد گناهکار بلکه تمام جامعه دامنگیر آن خواهد شد.

فضای مجازی با ترویج گناه، کمک به عادی جلوه دادن آن کرده و می کند که این خود سبب شده است که گناه در برخی از اجتماعات عادی جلوه کند. قرآن کریم در آیات متعدد به این نکته اشاره می کند که شیطان هنگامی که می خواهد در انسان نفوذ کند و او را از راه هدایت منحرف سازد، اعمال زشت را در نظرش زیبا جلوه می دهد. به عنوان نمونه می فرماید: «وَإِذْ زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ»^{۳۳} هنگامی را که شیطان، اعمال آنها را در نظرشان زیبا جلوه داد.

گفتنی است که شیطان همواره در کمین انسان است. وقتی ببیند که انسان دست به کار خلافی می زند و آمادگی گمراه شدن را پیدا کرده، فوراً به سراغ او می رود و با وسوسه های خود هر گونه شک و تردید را در ارتکاب گناه از او می گیرد و آن کار را چنان در برابر او آرایش می دهد که انسان خیال می کند آن کار خوبی است.

شیطان اعمال انسان را به وسیله ی تحریک عواطف درونی مربوط به آن عمل تزئین می کند؛ یعنی در دل انسان می اندازد که فلان کار، کار بسیار خوبی است. در نتیجه انسان از عمل خود لذت می برد و قلباً آن را دوست می دارد. قلب آن قدر

۳۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار رئیس جمهور و اعضای هیأت دولت، ۲ شهریور ۱۳۹۱، تاریخ بازبینی همان.

۳۲. نصیری، اخلاق در فضای مجازی، جلد هفتم مجموعه کتب شهروند هوشمند، خلاصه صص ۴۶-۵۰.

۳۳. انفال، آیه ۴۸.

متوجه آن عمل می شود که دیگر فرصتی برایش نمی ماند تا در عواقب وخیم و آثار سوء و شوم آن اندیشه ای کند؛ الب ته این کار شیطان انحصار در اعمال ندارد بلکه شامل عقاید، افکار و اقوال هم می شود. یعنی این سه بخش (عقاید، اقوال و افعال) در قلمرو نفوذ و شیطنت شیطان قرار دارد. شیطان یک فکر یا یک سخن و یا یک را برای انسان زیبا نشان می دهد، آن وقت انسان تصور می کند این کار که در حقیقت خلاف فطرت انسانی و تعالیم الهی است کار خوبی است. فضای مجازی با ترویج بی امان گناهان رنگارنگ باعث عادی جلوه کردن گناه می شود.^{۳۴}

۲-۲. رواج یأس و ناامیدی

آیت الله خامنه ای (حفظه الله) درباره ی لزوم ایجاد امیدواری در بین مردم در فضاهای مختلف به ویژه فضای مجازی چنین بیان می نمایند: «یکی از مهم ترین وظایف همه ی ما پرهیز از ناامیدسازی مردم است. گاهی یک کسی یک جوری حرف میزند — چه در سخنرانی، چه در صحبتی مانند آن، چه حالا در فضای مجازی که دیگر یک چیز بی حد و مرز و عجیب و غریبی شده — که شنونده و مخاطب ناامید میشود؛ ما نباید اجازه بدهیم ناامیدی وارد میدان بشود. اگر امید نباشد هیچ کدام از این کارهای بزرگ انجام نمیگیرد. مردم را باید امیدوار کنیم و این امیدواری، امیدواری کاذب هم نیست [بلکه] واقعیت قضیه همین است؛ یعنی واقعاً باید امید داشت، چون آینده، آینده ی خوبی است، آینده ی روشنی است»^{۳۵}. دستگاه های تبلیغاتی هم — چه صداوسیما، چه مطبوعات، چه این وبگاه های فضای مجازی — بذر ناامیدی نپاشند در مردم؛ جوری حرف نزنند که یک عده ای را ناامید کنند از اسلام؛ نه، حالا میخواهند انتقاد هم بکنند، انتقاد کنند؛ بنده با انتقاد منطقی مخالف نیستم، منتها ناامید نکنند مردم را. گاهی در یک روزنامه ای، در یک برنامه ی تلویزیونی ای، یا در یک برنامه ی رادیویی، جوری حرف زده میشود که آدم میبیند «عجب! مثل اینکه همه ی درها بسته است»؛ خب این جور نیست؛ درها بسته نیست؛ چرا این جوری بگویند؟ این را بدانید؛ بدانید مطمئناً ملت ایران و انقلاب عزیز اسلامی و نظام جمهوری اسلامی همچنان که از مراحل سخت دیگری گذشته است، از این مراحل که از آنها آسان تر است براحتی ان شاء الله خواهد گذشت.^{۳۶}

ما در مورد فضای مجازی این را میگوییم؛ میگوییم مواظب شلیک توپخانه ی دشمن باشید در این فضا؛ حواستان باشد. از این فضا، دشمن علیه هویت شما، موجودیت شما، نظام شما، انقلاب شما استفاده نکند. آمارهای بی پایه میدهند، دروغ میگویند، نسبت دروغ میدهند، چهره های مورد قبول مردم را — که باید مردم به اینها اعتقاد داشته باشند — تخریب میکنند، موفقیت های انقلاب را کتمان میکنند، دروغ انگاری میکنند؛ ناموفقیت ها را، ضعف ها را، کاستی ها را اگر یکی است هزار تا جلوه میدهند، اگر یک جا است به همه جا تعمیم میدهند؛ کارهای دشمن اینها است دیگر؛ اینها کارهای دشمن است؛ برای چه؟ برای اینکه راز پیروزی انقلاب اسلامی را دشمن فهمیده؛ رازش اعتقاد مردم و ایمان مردم است؛ میخواهد این ایمان را از بین ببرد. حالا اگر در طبقات سنین بالا نتوانست، [میخواهد] این اعتقاد را در جوان و نوجوان و نسل نو از بین ببرد که دیگر مردم پشت سر این انقلاب و این نظام نایستند؛ هدفش این است. اینکه مردم را ناامید کنند، مردم را بدبین کنند، اعتماد به نفس مردم را بگیرند، آینده را تاریک نشان بدهند،^{۳۷}

۳۴. آئینی، اخلاق در فضای مجازی، خلاصه صص ۲۰۲-۴۱۹.

۳۵. khamenei.ir. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۴ مهر ۱۳۹۸، تاریخ بازبینی ۲۵ مرداد ۱۳۹۹، سایت

۳۶. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اقشار مختلف مردم، ۲۲ مرداد ۱۳۹۷، تاریخ بازبینی همان.

۳۷. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای شورای هماهنگی تبلیغات اسلامی، ۶ دی ۱۳۹۶، تاریخ بازبینی همان.

ایشان هدف جنگ نرم و پنهان دشمن را مایوس و ناامید کردن مردم از انقلاب می دانند و چنین بیان می نمایند: «امروز هدف جنگ نرم دشمن و جنگ پنهان دشمن، این است که مردم را از عرصه‌ی جهاد و مقاومت دور کند، مردم را نسبت به آرمان ها بی تفاوت کند؛ هدفشان این است. تبلیغات وسیعی که میلیاردها دارند خرجش میکنند، با این هدف انجام میگیرد که ملت ایران را - که با مقاومت خود، با ایستادگی خود توانسته قدرت های جهانی را، سلطه‌های بزرگ را در بسیاری از خواسته‌هایشان ناکام بگذارد - مایوس کنند و از صحنه خارج کنند؛ هدف این است. حتی اگر فشار اقتصادی هم می‌آورند، هدف این است؛ اگر فشار سیاسی هم می‌آورند، هدف این است؛ اگر فشار امنیتی هم می‌آورند، هدف این است. اینکه ما خیال کنیم دشمن یک جنگی را میخواهد شروع کند و یک بخشی از کشور را تصرف کند، اینها یک چیزهای قدیمی‌ای است؛ امروز اینها مطرح نیست و دشمن این را نمیخواهد. امروز دشمن اگر هم به فرض، یک کار نظامی را انجام میدهد، با آن هدف است؛ با هدف تصرف فضای فکری و روحی کشور است؛ [اگر] کار اقتصادی میکنند به این نیت است؛ [اگر] کار امنیتی میکنند، کار روانی میکنند، از فضای مجازی استفاده میکنند، از ماهواره استفاده میکنند، از رادیوها و تلویزیونها استفاده میکنند، از مبلغان دهان به مزد و سخن به مزد در اطراف دنیا استفاده میکنند، همه با این هدف است.»^{۳۸}

۲-۳. افشای اسرار و عیوب دیگران

عیب گستردن به معنای فاش ساختن خطاهای دیگران است؛ چه به صورت بازگو کردن اعمال زشت و چه با نوشتن آن در کتاب ها و مجلات و چه به نمایش درآوردن صحنه های بی عفتی و زشتی ها به وسیله ی فیلم و عکس. در این باره قرآن می فرماید: « کسانی که دوست دارند زشتی ها در میان مردم با ایمان شیوع یابد، عذاب دردناکی برای آنها در دنیا و آخرت است.

نکته ی قابل توجه است قرآن نمی گوید کسانی که اشاعه ی فحشا می کنند بلکه می گوید کسانی که دوست دارند چنین کاری را انجام دهند و این نهایت تأکید در این زمینه است. پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) در این باره فرمودند: « کسی که کار زشتی را درباره ی دیگران بشنود و افشا نماید همچون کسی است که آن کار زشت را انجام داده است.»

امام رضا (علیه السلام) نیز در این باره فرمودند: « آن کس که گناه را نشر دهد مطرود است و آن کس که گناه را پنهان دارد مشمول آمرزش خداوند است.»^{۳۹}

افشای اسرار و عیوب دیگران و دریدن حریم خصوصی افراد در فضای مجازی نیز، مسأله ای است که با فضای حقیقی هیچ گونه تفاوتی ندارد؛ چرا که افشای اسرار دیگران در این فضا بسیار آسان و سریع تر نسبت به فضای حقیقی اتفاق می افتد و متأسفانه به کرات شاهد این هنجارشکنی اخلاقی در فضای مجازی هستیم.

۲-۴. شایعه سازی

از دیگر راه های ایجاد جنگ روانی، شایعه سازی می باشد. شایعه پدیده ای مخرب و خطرناک است که معمولاً از یک خبر ناشی شده و یا بر پایه ی یک جنجال و هیاهوی بی اساس به وجود می آید و در افکار عمومی مردم جای می گیرد.^{۴۰}

۳۸. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای ستادهای برگزاری کنگره شهدای استانهای کهگیلویه و بویراحمد و خراسان شمالی، ۵ مهر ۱۳۹۵، تاریخ بازبینی همان.

۳۹. اکبری، عیب جوئی و عیب زدایی، صص ۱۱۷-۱۱۸-۳۹.

آیت الله خامنه ای (حفظه الله) یکی از شگردهای دشمن را شایعه سازی دانسته و مردم به خصوص جوانان را به مقابله با این شگرد در فضای مجازی فراخوانده و چنین بیان می نمایند: «از جمله کارهایی که مردم می توانند به بهترین وجهی در خدمت به کشور انجام بدهند، حضور در صحنه های انقلاب است؛ از جمله کارهایی که مردم می توانند انجام بدهند، مواجهه و مقابله با شایعه سازی دشمن است. امروز یکی از شگردهای فعال دشمن، شایعه سازی است که مردم را مضطرب کنند، مردم را با هم مخالف کنند، علیه این و آن تهمت بزنند، مردم را به جان یکدیگر بیندازند که البته چنین اتفاقی نمی افتد به توفیق الهی؛ اما آنها قصدشان این است؛ مردم باید هوشیار باشند، متوجه باشند. مردم را با کمال وقاحت به مواجهه با انقلاب، با نظام دعوت میکنند؛ این مردمی که نظام متکی به آنها است. اگر مردم پشتمانی نظام، پشتیبان نظام نبودند، این ماجرای به این اهمیت پیش نمی آمد، پیش نمی رفت؛ این قدر وقیحند که همین مردم را وادار میکنند یعنی تشویق میکنند، تحریک میکنند به مواجهه با نظام. مردم در مقابل این تبلیغات ایستادگی کنند، علیه این تبلیغات حرکت کنند. جوانها امروز در فضای مجازی فعالند؛ فضای مجازی میتواند ابزاری باشد برای زدن توی دهن دشمنان.^{۴۱}

۵-۲. نشر اکاذیب

از شیوه های دشمن که غالباً توسط خبرگزاری ها صورت می گیرد نشر و اشاعه ی اکاذیب می باشد. به همین خاطر امام خمینی (رحمه الله علیه) خنثی سازی این نوع تبلیغات دشمن را وظیفه ی آحاد مسلمانان ایران و جهان دانسته و می فرمود: «بی جهت نیست که بوق های تبلیغاتی در سراسر جهان و ولیده های بومی آنان، تمام توان خود را صرف شایعه ها و دروغ پردازی های تفرقه افکن نموده اند و میلیارد ها دلار صرف آن می کنند امروز و در آتیه آنچه که برای ملت ایران و مسلمانان جهان باید مطرح باشد و اهمیت آن را در نظر گیرند، خنثی کردن تبلیغات خانه برانداز است.^{۴۲}

آیت الله خامنه ای (حفظه الله درباره ی نشر اکاذیب چنین بیان می نمایند: «به برکت وجود انسان های برجسته در یک اجتماع، در یک جامعه ی بشری، نظام اجتماعی برجسته به وجود می آورد و [اگر] انسان های کریم، انسان های شجاع، انسان های باگذشت، انسان های صادق در یک جامعه ای باشند، این جامعه، جامعه ی برجسته ای میشود؛ [البته] عکسش هم صادق است. واقعاً انسان باید اینها را مثل دُر و گوهر گرانبها روی چشمش بگذارد و به دنیا عرضه کند. حالا این صفات چیست؟ «وَلِ الْحَدِيثُ صِدْقٌ»

راستگویی. الان کشور خود ما کشور اسلامی است و از بسیاری از جوامع دنیا هم انصافاً بهتر و پاکیزه تر و طاهرتر است اما در عین حال شما ببینید خیلی از مشکلات داخل کشور ما ناشی از نبودن همین صفت است؛ صدق الحدیث نیست، راستگویی نیست. راستگویی یعنی چه؟ یعنی شما حرفی را که میزنید، مطابق با واقع باشد. اگر دانستید مطابق با واقع است و گفتید، این راست است؛ اگر نه، نمیدانید مطابق واقع است یا نیست اما میگویید، این صدق نیست. «صدق» عبارت است از اینکه شما چیزی را که میدانید مطابق واقع است، بیان میکنید. فضای مجازی را ملاحظه کنید که بر اثر حرف، شایعه، دروغ، خلاف،

نگارش، دشمن شناسی از دیدگاه امام خمینی، ص ۷۶.

khamenei.ir. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار مردم قم، ۱۹ دی ۱۳۹۷، تاریخ بازبینی ۲۵ مرداد ۱۳۹۹ سایت^{۴۳}

نگارش، دشمن شناسی از دیدگاه امام خمینی، خلاصه صص ۸۶-۸۷.

تهمت، نسبت بدون واقعیت به این، به آن، به بالا، به پایین، به همدیگر، یک فضای دروغ در کشور به وجود می آید؛ ببینید، اینها اشکال است. پس اوّل «صَدَقُ الْحَدِيثُ» [یعنی] همه سعی کنیم راست بر زبان جاری کنیم»^{۴۳}

۶-۲. مسخره کردن افراد

امام هادی (علیه السلام) فرمود: «مسخره کردن دیگران، خوش منشی نادانان و صفت بی خردان است.» به راستی دست انداختن و سبک شمردن مردم تنها سرمایه ی نادانان و فرومایگی بی خردانی است که جز ریشخند کردن خلق خدا کار دیگری ندارند.^{۴۴}

یکی از مصادیق تمسخر افراد در فضای مجازی که نشانه ی بارز بی اخلاقی و از حربه های دشمن نیز است توهین به اقوام و نژادهای مختلف و علما و بزرگان دین در قالب شوخی و طنز است که موجب تفرقه و دشمنی بین اقوام مختلف و کم ارزش جلوه دادن مقام علما و بزرگان دین می شود. پس باید بصورت جدی با این گونه رفتارهای غیر اخلاقی در فضای مجازی مبارزه نمود.

۷-۲. رواج خرافات

فضای مجازی با ایجاد و نشر کلیپ ها و نوشته هایی در مورد سحر و جادو، کف بینی و در ترویج خرافات، نقش مهمی را ایفا می کند. یکی از معضلات همیشگی جوامع، مخلوط شدن حقایق و باورها با خرافات و کج فهمی ها می باشد. چه بسا باورهایی که پشتوانه ی مشخص و صحیحی نداشته ولی مرور زمان آن را تا مرز یک اعتقاد مقدس پیش برده است. دنیای مجازی، امروز چنان در گرداب خرافات گرفتار شده که بخش بزرگی از فضای فرنگ جهانی را اوهامی بی اساس فرا گرفته است. فضای مجازی مثل برخی از کتاب ها، نشریات و سینما در سطح گسترده ای در خدمت نشر خرافات و ترویج توهمات است که مردم را سرگرم نموده و از اندیشه های درست و خرد ورزی و کوشش و پشتکار دور می کند.^{۴۵}

۸-۲. شبهه پراکنی

آیت الله خامنه ای (حفظه الله) درباره ی شبهه پراکنی در فضای مجازی چنین بیان می نمایند: «امروز شما ملاحظه کنید، هر انسانی که فرض کنید یک تبلت دستش باشد، با همه ی افکار و حرف های انحرافی می تواند روبرو و مواجه بشود؛ حالا به قدری که ظرفیت دارد. با این نگاه به مسئله نگاه کنید که شما چقدر نقش می توانید ایفا کنید. به نظر من این وسایل رسانه ای جدید، هم یک فرصت است، هم یک خطر است؛ فرصت از دو نظر، خطر از یک جهت. خطر از این جهت که ممکن است این حرف ها و شبهه ها، در ذهن جوان ها و در ذهن غیرجوان ها اثر بگذارد و اینها را منحرف کند؛ این جهت خطر است اما از دو جهت فرصت است: یکی اینکه ما مطلع میشویم که چه شبهه هایی وجود دارد. یکی از مشکلات کار ما این است که ما شبهه ها را نمیشناسیم. من میبینم خیلی از آقایان محترم خب با دانشجو مواجه اند، [اما] آنچه در ذهن او و در دل او میگذرد را نمیدانند. ما به برکت فضای مجازی و این رسانه ی عظیم عمومی میتوانیم کشف کنیم که چه چیزهایی امروز مطرح است؛ این

بیانات مقام معظم رهبری در ابتدای درس خارج فقه درباره صفت های برجسته اخلاقی، ۲ اسفند ۱۳۹۷، تاریخ بازبینی ۲۵ مرداد ۱۳۹۹ سایت^{۴۳}

khamenei.ir.

. شریف قرشی، تحلیلی از زندگی امام هادی (علیه السلام)، ص ۴۴۰.

. آئینی، اخلاق در فضای مجازی، خلاصه صص ۱۸۲-۹۹۴.

یک فرصت [است] که خب فرصت بسیار بارزشی است. فرصت دوم هم این است که از همین طریق میتوانیم شبهه را برطرف کنیم و آن را ازاله کنیم. بنابراین اینکه گفت «هر عسری دو یسر همراهش است»، اینجا این تهدید دو فرصت همراه خودش دارد که از این دو فرصت باید حداکثر استفاده را کرد.»^{۴۶}

نتیجه گیری

عنوان این تحقیق «بایدها و نبایدهای اخلاقی فضای مجازی» است؛ با توجه به اینکه فضای مجازی، فضایی پیچیده و ناشناخته و گاهاً مه آلود است و تنها مخاطبان آن نیز انسان ها هستند؛ می توانند به گونه ای ناشناس در آن یکه تازی کنند و مرزهای اخلاقی را زیر پا بگذارند؛ لذا بسیاری از اصول و قواعد اخلاقی حاکم در جامعه، در این فضا نیز باید حاکم و جاری باشد چرا که اخلاق یکی از ارکان جدایی ناپذیر دین اسلام است و بر لزوم و ضرورت آن در زندگی انسان بسیار تأکید شده است. به همین خاطر محقق با مراجعه به منابع پژوهش به ضرورت وجود اخلاق در زندگی انسان به خصوص فضای مجازی پرداخته است و به تبیین بایدها و نبایدهای اخلاقی این فضا پرداخته است.

بایدهای اخلاقی فضای مجازی عبارتند از: حاضر و ناظر دانستن خداوند در این فضا، امر به معروف و نهی از منکر، انتشار معارف و عقاید اسلامی، فرهنگ سازی در جهت استفاده ی صحیح از فضای مجازی، حفظ آبروی دیگران، رعایت ادب و حیا، پاسخ به شبهات و ایجاد وحدت و همدلی، اجتناب از تحریک احساسات در برقراری ارتباطات عاطفی، به ویژه با جنس مخالف اجتناب از تحریک عواطف و احساسات مخاطبان گرفتار و وامانده و ارجاع آنان به مراجع یا افراد ذیصلاح و متخصص، احتراز از انتشار مطالب حاوی افترا، تهمت، غیبت و منکر، اجتناب از انتشار هرزنانه و تصاویر مستهجن و خشونت بار و تشویش کننده، نشر هرگونه مطلب بدون نقل منبع یا تصویر بدون کسب اجازه از افراد ذی حق. نبایدهای اخلاقی مجازی نیز شامل: رواج اباحه گری و قبح شکنی گناهان، رواج یأس و ناامیدی، افشای اسرار و عیوب دیگران، شایعه سازی، ترویج خرافات، مسخره کردن افراد، شبهه پراکنی و نشر اکاذیب است.

منابع و مأخذ

قرآن کریم .

آئینی، پیمان، اخلاق در فضای مجازی، بی جا: انتشارات دیانت، ۱۳۹۷هـ، ش. موجود در اپلیکیشن طاقچه

اکبری، محمود، عیب جویی و عیب زدایی، قم: لوح محفوظ، چاپ سوم، ۱۳۸۸هـ، ش.

الهامی نیا، علی اصغر، اخلاق عملی، قم: سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، نمایندگی ولی فقیه، اداره آموزش های عقیدتی سیاسی، چاپ اول، ۱۳۷۸هـ، ش

راسل، برتراند، اخلاق و سیاست در جامعه، ترجمه: محمود حیدریان، بی جا: انتشارات بابک، چاپ اول ۱۳۹۲هـ، ش.

. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از مدیران و اساتید مؤسسه امام صادق، ۱۳۹۹، تاریخ بازبینی همان.^{۴۶}

سروش، محمد، امر به معروف و نهی از منکر، قم: زمزم هدایت، چاپ اول، ۱۳۸۳ه، ش.

شریف قرشی، باقر، تحلیلی از زندگی امام هادی (علیه السلام)، ترجمه: محمدرضا عطائی، مشهد: کنگره جهانی حضرت رضا (علیه السلام)، ۱۳۷۱ه، ش.

محموظی، عباس، اخلاق اسلامی، قم: انتشارات مشهور، چاپ اول، ۱۳۸۸ه، ش.

مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، جلد ۲۲، تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۷۷ه، ش.

نصیری، معصومه، اخلاق در فضای مجازی، جلد هفتم از مجموعه کتب شهروند هوشمند، بی تا: انتشارات پشتیبان، ۱۳۹۶ه، ش. موجود در اپلیکیشن طاقچه

نگارش، حمید، دشمن شناسی از دیدگاه امام خمینی، قم: زمزم هدایت، چاپ پنجم، ۱۳۸۶ه، ش.

-----، راههای تقویت باورهای دینی پاسداران و خانواده ها، قم: زمزم هدایت، چاپ اول، ۱۳۸۶ه، ق

ولایتی، علی اکبر و مظاهری، حسین، تهذیب نفس از دیدگاه قرآن به ضمیمه ی تحلیلی بر نظم نوین جهانی، مشهد: دانشگاه علوم اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۴ه، ش.

منابع عربی

راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ القرآن، تحقق: صفوان عدنان داوودی، بیروت: دارالشامیه، چاپ اول، ۱۴۱۲ه، ش.

شبر، عبدالله، الاخلاق، ترجمه: محمدرضا جباران، قم: مؤسسه انتشارات هجرت، چاپ اول، ۱۳۷۴ه، ش.

طباطبایی، محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، جلد اول، بی جا: منشورات اسماعیلیان، بی تا.

سایت اینترنتی

hawzah.net

Khamenei.ir

Marjaema.net

merajlaw.com